

Ochrona zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich w Polsce

Jędrzej Krupiński

Instytut Zootechniki – Państwowy Instytut Badawczy

Od zarania dziejów człowiek związany jest ze zwierzętami. Aż do czasów nowożytnych w pojęciach ludzi zwierzęta zachowały wiele cech zagadkowych, tajemniczych, a nawet niepojętych, nasuwających myśl, że są one nosicielami demonicznych mocy kosmicznych lub boskich, mogących oddziaływać na ludzi zarówno korzystnie jak i szkodliwie. Usiłowano więc magicznymi sposobami uruchamiać te domniemane właściwości przez zaklęcia, gesty, tańce, które miały nabierać większej mocy, gdy uczestnicy przystrajali się w zwierzęce futra, pióra, rogi, zęby i maski.

O wzajemnym powiązaniu świata ludzi i zwierząt może świadczyć fakt, że w starożytnych kulturach: sumeryjskiej, egipskiej, kreteńskiej, greckiej bogowie często przybierali postać zwierzęcia, często również zwierzęta były atrybutami bogów (np. łania Artemidy, wąż Asklepiosa, orzeł Zeusa, owca Junony, kogut Hermesa, lew Hefajstosa). W wielu religiach pierwsze nakazy i zakazy moralne i etyczne dane człowiekowi dotyczyły zwierząt. Zwierzęta często też składano bogom w ofierze. Fascynacje ludzi zwierzętami znalazły swoje odbicie w wielkich dziełach kultury i sztuki, bo przecież wspaniałe sceny ze zwierzętami malowano i ryto na ścianach i sklepieniach jaskiń już w okresie kultury oryniackiej i magdaleńskiej (jak w Altonirze lub Lascaux). Zwierzęta znalazły również poczesne miejsce w symbolice jako wyraz siły i namiętności, jako odzwierciedlenie cech ludzkich i boskich. Wzbogaciły też symbolikę heraldyczną. Należy wspomnieć, że heraldyka i astronomia również czerpały obficie ze świata zwierząt. Na dwanaście konstelacji zodiaku siedem jest zwierzęcych: Baran, Rak, Koziorożec, Lew, Ryby, Skorpion i Byk. Z poznanych 76 gwiazdozbiorów aż 37 nosi nazwy zwierząt – prawdziwych i mitycznych.

Również obecnie w epoce statków kosmicznych, komputerów, internetu i nanotechnologii przetrwały ściśle i żywe związki człowieka ze zwierzętami. Zwierzęta w różnych postaciach towarzyszą nam od najwcześniejszego dzieciństwa, jako bohaterowie bajek i komiksów, opowiadań i wierszy, jako zabawki. Zwierzęta domowe i gospodarskie są żywymi symbolami namiętności i uczuć, a również cech ludzkich. Ich cechy prawdziwe, domniemane czy fantastyczne, żyją też w języku, gdy np. mówimy, że ktoś tchórzy, zbaraniał, zaciętrzewił się, zasępił, czy świntuszy, myszkuje, małpuje.

Można więc powiedzieć, że ludzkość interesowała się zwierzętami od zarania dziejów. Doprowadziło to przecież do udomowienia kóz i owiec, bydła, koni, świń i drobiu oraz takich zwierząt jak psy i koty. Narodziła się przy tym umiejętność chowu i hodowli, która z biegiem czasu wykształciła naukę przekazującą wiedzę wynikłą z codziennej obserwacji, ale również z eksperymentalnych badań.

Podejście ludzi do zwierząt jednak różnie kształtowało się na przestrzeni wieków, co znalazło swoje odbicie nawet w filozofii i praktyce. Najbardziej podmiotowo traktowano zwierzęta w epoce Oświecenia. Kartezjusz, pierwszy filozof nowoczesności, który zaproponował podział świata na *res cogitans* i *res extense* (obdarzonych myśleniem ludzi i bezmyślną resztę), zgodnie ze swoją teorią uważał zwierzęta za automaty, maszyny, które nie tylko, że nie mają duszy, ale nie odczuwają bólu czy przyjemności, bo nie mają świadomości.

W pogoni za coraz wyższymi wydajnościami eksperymentowano w laboratoriach i praktyce ze zwierzętami, traktując je coraz bardziej instrumentalnie. Współczesne technologie chowu zwierząt oderwały je w dużej mierze od naturalnego środowiska, zautomatyzowały i zmechanizowały czynności przy ich obsłudze, uprościły żywienie, sprowadzając je niemal do monodiety, zamieniając hodowle zwierząt w fabryki produkujące mleko czy mięso. Nie bez konsekwencji. Coraz częściej sposób chowu i hodowli zwierząt zaczął budzić moralne i etyczne rozterki, zarówno u producentów, jak i w odczuciu społecznym. Modnym terminem jest ostatnio „dobrostan zwierząt”. Składają się na ten dobrostan nie tylko warunki chowu, ale i wiele innych czynników

utrzymania zwierząt, mikro- i makrośrodowiska, transportu, warunków uboju. Powstały nowe kierunki nauki, w tym odgrywająca coraz większą rolę bioetyka. Powstaje również prawo coraz bardziej szczegółowo określające warunki utrzymania zwierząt, ich transportu i uboju.

Szacuje się, że w ciągu 12 000 lat od chwili udomowienia pierwszego gatunku zwierząt gospodarskich hodowcy stworzyli na świecie ponad 7000 ras zwierząt udomowionych, które spełniają kluczowe funkcje w agrosystemach.

Począwszy od średniowiecza aż do ostatniego ćwierćwiecza XVIII w. rozwój rolnictwa postępował bardzo powoli. Dopiero w wieku XIX i XX nastąpiły wielkie przeobrażenia w rolnictwie, które zaowocowały nie tylko wielkim tempem wydajności gospodarstw, ale również powstaniem wielu nowych ras. Ten twórczy okres, w którym zaczęła pojawiać się prasa rolnicza, wydawnictwa książkowe, powstawały towarzystwa rolnicze i naukowe, szkoły rolnicze i wyższe uczelnie, zaczęto tworzyć ustawodawstwo rolnicze, sprzyjał również eliminacji ras zwierząt od wieków związanych z trudnymi i prymitywnymi warunkami ówczesnego rolnictwa. Specjalizacja ras pod kątem ich wysokiej produkcji stwarza zwiększenie zagrożenia dla zachowania często unikatowej kombinacji genów. Utrzymanie zmienności w obrębie i między rasami wymaga nieprzerwanego i aktywnego zarządzania, gdyż szacuje się, że dziennie około 20% ras jest zagrożonych wyginieciem. Niepokój budzi fakt, że w ciągu ostatnich sześciu lat bezpowrotnie straciliśmy 62 rasy. Informacje te to tylko częściowy obraz stanu erozji genetycznej, gdyż nie posiadamy pełnych danych o wielkości populacji dla 36% wszystkich ras na świecie.

Organizacje pasterskie biją na alarm uważając, że przemysłowy model produkcji zwierzęcej niweczy zarówno różnorodność zwierząt jak i źródła ich utrzymania. Przemysłowy model produkcji zwierzęcej w coraz większym stopniu dominuje na świecie i doprowadza do koncentracji przemysłu hodowlanego i jego globalizacji. Przykładowo, na świecie działają cztery globalne firmy drobiarskie, z których zaledwie dwie kontrolują połowę światowej produkcji jaj. Szacuje się, że w skali globalnej jedna trzecia świń, połowa jaj, dwie trzecie mleka i trzy czwarte brojlerów kaczonych produkowanych jest przez komercyjne linie hodowlane niebezpiecznie ograniczając bazę genetyczną.

Polska literatura z zakresu historii hodowli zwierząt gospodarskich jest bardzo uboga, oparta o wrywkowe informacje, na podstawie których trudno odtworzyć całość procesu kształtowania się hodowli na naszych ziemiach. W przypadku hodowli bydła można jednak stwierdzić, że bydło polskie czerwone jest naszym bydlęciem prastarym, pralechickim, autochtonicznym, czy jak mówimy obecnie – rodzimym. Do rdzennie krajowych ras rodzimych od wieków związanych z terenami polskimi możemy zaliczyć również owce, takie jak świniarka, cakiel i wrzosówka oraz konie huculskie i koniki polskie.

Pełniejszymi informacjami o hodowli zwierząt na terenach Polski dysponujemy dopiero od XIX wieku i na tej podstawie możemy prześledzić rozwój hodowli i historię powstawania nowych i adaptacji importowanych ras do naszych warunków.

Naturalne zasoby, jakie Polska posiada, uznaje się za jedno z najbogatszych w Europie. Centralne położenie naszego kraju na kontynencie europejskim owocuje zróżnicowaniem warunków naturalnych i klimatycznych oraz różnorodnością krajobrazu, a w konsekwencji różnorodnością gatunków roślinnych i zwierzęcych. Nie bez znaczenia jest fakt, prawie 1/3 powierzchni kraju zajęta jest przez obszary chronione (2 parki narodowe, 20 parków krajobrazowych, 342 obszary chronionego krajobrazu). Ogólna liczba zarejestrowanych gatunków roślin i zwierząt występujących w Polsce waha się w granicach 72-75 tysięcy.

Polska jest też jednym z prekursorów ochrony gatunkowej zwierząt, gdyż już w latach dwudziestych XX wieku zapoczątkowała program restytucji żubrów. Nieco później prof. T. Vetulani rozpoczął program hodowli zachowawczej konika polskiego oparty na unikalnym systemie hodowli w rezerwacie leśnym.

Na polu ochrony rodzimych ras zwierząt ogromną rolę odegrały i odgrywają ośrodki naukowe i akademickie, które były inicjatorami ochrony i restytucji ginących populacji i często lokując te stada w zakładach doświadczalnych dofinansowywały ich utrzymanie z działalności naukowej i dydaktycznej.

Działalność Instytutu Zootechniki również odegrała znaczącą rolę w dziedzinie ochrony i zachowania zagrożonych wyginieciem ras zwierząt gospodarskich. Można tu wspomnieć działalność prof. M. Kardymowicz i prof. W. Nawary na początku lat 70. ubiegłego wieku, z których inicjatywy uratowano populacje owiec rasy wrzosówka, wykupując je z gospodarstw chłopskich na wschodzie kraju i podejmując ich hodowlę w zakładach doświadczalnych Instytutu Zootechniki. Równie znacząca była działalność prof. J. Treli i dr K. Żukowskiego we współpracy z prof. Z. Reklewskim na polu ochrony polskiego bydła czerwonego.

W latach 70. prof. S. Wężyk wraz z zespołem pracowników opracował pierwsze programy ochrony kur nieśnych, w tym program ochrony zielononóżki kuropatwianej, a prof. A. Mazanowski opracował wzorce różnych odmian rodzimych gęsi na podstawie charakterystyki 100 ptaków zakupionych w Instytucie Genetyki i Hodowli Zwierząt PAN w Jastrzębcu, które stanowiły początek stad zachowawczych gęsi krajowych odmian regionalnych. Te unikatowe w skali światowej rodzime populacje ptaków użytkowych są świetnym przykładem populacji znakomicie przystosowanych do różnych pod względem klimatycznym i środowiskowym, a także kulturowym,

regionów Polski. Stada te utrzymywane w Stacji Zasobów Genetycznych Drobiu Wodnego w Dworzyskach (woj. wielkopolskie), należącej do Instytutu Zootechniki, zostały wpisane przez FAO do światowych zasobów genetycznych podlegających ochronie (World Watch List, FAO 2000).

Działając zgodnie z przesłaniem Konwencji o różnorodności biologicznej Polska w 1996 r. oficjalnie włączyła się do realizacji podjętej przez FAO Światowej Strategii Zachowania Zasobów Genetycznych Zwierząt. Minister Rolnictwa powołał Krajowy Ośrodek Koordynacyjny ds. zachowania zasobów genetycznych zwierząt, który początkowo działał w ramach Centralnej Stacji Hodowli Zwierząt, a od 2002 roku w ramach Instytutu Zootechniki. W 1999 roku, opierając się na pracach Grup Roboczych powołanych dla poszczególnych gatunków zwierząt podjęto prace nad Krajowym Programem Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt. Na tej podstawie Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi zatwierdził w 1999 roku 32 programy ochrony zasobów genetycznych, które obejmowały 75 ras, odmian i rodów zwierząt gospodarskich, w tym ryb. Pakiet tych programów ochrony, w razie potrzeby nowelizowany i poszerzony o następne populacje zwierząt gospodarskich, realizowany jest głównie metodą *in situ*.

Ochrona *in situ* uważana jest za preferowaną metodę ochrony bioróżnorodności populacji zwierząt w ramach zrównoważonych systemów ich produkcji. Należy jednak brać pod uwagę, że niewielkie populacje zagrożone są często wysokim poziomem zimbredowania i zjawiskiem dryfu genetycznego, dlatego też metodą *in situ* należy wspomagać metodą *ex situ*, która umożliwia gromadzenie i przechowywanie zasobów materiałów genetycznych przy zastosowaniu kriokonserwacji. Trendy światowe wskazują na konieczność większego wykorzystania metody *ex situ* w strategii ochrony zasobów genetycznych zwierząt. Powinno ono być ważnym czynnikiem wspierającym realizację programu ochrony poprzez stosowanie odpowiednich schematów hodowlanych i krzyżowania wstecznego dla odzyskiwania utraconych cech. Metoda ta jest niezbędna do ewentualnego odtworzenia ras, które uległy prawie całkowitej zagładzie.

Metoda *ex situ* stosowana jest w Polsce w ograniczonym zakresie, dotyczy ona jedynie polskiego bydła czerwonego. W ramach realizowanych w Instytucie Zootechniki w latach 1988-1996 badań zgromadzono 40 850 dawek nasienia oraz 1923 zarodki bydła rasy polskiej czerwonej, a także 1460 dawek nasienia oraz znikomą ilość 36 zarodków owiec ras świniarka i wrzosówka.

W czerwcu 2001 roku Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi zadeklarował udział Polski w zainicjowanym przez FAO procesie przygotowania Raportu o Stanie Zasobów Genetycznych Zwierząt w Świecie, w którym wzięło udział 169 krajów.

W pracach przygotowawczych do opracowania raportu krajowego, koordynowanych początkowo przez Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt, a następnie przez Instytut Zootechniki, wzięło udział wiele instytucji, organizacji samorządowych i osób związanych z hodowlą i produkcją zwierzęcą. Po wielu dyskusjach prowadzonych na Krajowych Warsztatach i posiedzeniach Zespołu konsultacyjnego ostateczną wersję Raportu Krajowego o Stanie Zasobów Genetycznych Zwierząt zredagowano w Instytucie Zootechniki, a w sierpniu 2002 roku zatwierdził go Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

W Raporcie, zgodnie z wytycznymi FAO zawarto:

- ocenę stanu bioróżnorodności rolniczej w sektorze produkcji zwierzęcej wraz z przeglądem systemów produkcyjnych i ocenę stanu użytkowania zasobów genetycznych;
- analizę trendów w krajowej produkcji zwierzęcej, z uwzględnieniem prowadzenia strategii programów i prognoz, analizę stanu potencjału krajowego oraz ocenę potrzeb w zakresie jego zwiększenia;
- analizę stanu potencjału krajowego oraz ocenę potrzeb w zakresie jego zwiększenia;
- identyfikację krajowych priorytetów na rzecz ochrony i zrównoważonego użytkowania zasobów genetycznych zwierząt;
- rekomendacje dotyczące międzynarodowej współpracy w zakresie bioróżnorodności zwierząt.

Ważnym elementem tego dokumentu jest szczegółowe omówienie dziesięciu priorytetowych obszarów działań, których listę warto przypomnieć:

1. Efektywna produkcja bezpiecznej i funkcjonalnej żywności pochodzenia zwierzęcego (o wysokich walorach jakościowych i kulinarnych).
2. Utworzenie sprawnie działającego systemu zbierania i przetwarzania informacji dotyczących hodowli i produkcji zwierzęcej.
3. Podniesienie kwalifikacji zawodowych i poziomu wykształcenia hodowców i producentów rolnych oraz umocnienie działań na rzecz organizacji samorządowych.

* Skróć tego światowego raportu przedstawionego na konferencji w Interlaken jest opublikowany w dalszej części tego wydawnictwa.

4. Kreowanie i promowanie polskich markowych produktów pochodzenia zwierzęcego w oparciu o krajowe rasy i odmiany zwierząt, z uwzględnieniem produkcji ekologicznej.
5. Poprawa ogólnego stanu zdrowotnego pogłowia zwierząt i warunków sanitarnych.
6. Rozwój i wykorzystanie metod biotechnologicznych, takich jak kriokonserwacja gamet, zarodków, linii komórkowych, technologii wspomaganie rozrodu, klonowania na rzecz zachowania bioróżnorodności zwierząt oraz ochrony ginących ras i gatunków.
7. Umocowanie legislacyjne działań na rzecz ochrony, rolniczej różnorodności biologicznej, w tym zasobów genetycznych zwierząt.
8. Wyodrębnienie z budżetu państwa puli środków finansowych na działania związane z ochroną agrobioróżnorodności, a szczególnie: wspieranie programów ochrony zasobów genetycznych krajowych ras i odmian zwierząt, w tym przede wszystkim pokrycie kosztów utrzymania zwierząt w stadach uczestniczących w programach ochrony i wykupu materiału hodowlanego zagrożonego likwidacją oraz gromadzenie i przechowywanie materiału biologicznego ras wysoko wydajnych dla zachowania ich zmienności genetycznej.
9. Wspieranie poprzez dotacje produkcji zwierzęcej na terenach o szczególnie trudnych warunkach środowiskowych (obszary górskie) oraz na terenach wymagających kontroli wegetacji.
10. Stabilizacja rynku produktów rolnych, a szczególnie produktów pochodzenia zwierzęcego.

W przedstawionych w tym zeszycie „Wiadomości Zootechnicznych” materiałach zamieszczono również wynegocjowane w Interlaken priorytety Raportu Światowego, dlatego warto je skonfrontować z priorytetami polskimi i zastanowić się nad koniecznością dokonania pewnych korekt.

Populacje rodzime cechuje niższa produktywność i wynikająca z tego niższa opłacalność chowu w stosunku do ras użytkowanych w intensywnej produkcji towarowej. Realizacja programów ochrony wymaga więc zapewnienia stałego budżetowego dofinansowania na poziomie pozwalającym na utrzymanie i rozwój populacji *in situ* oraz gromadzenie materiału biologicznego *ex situ* zgodnie z określonymi założeniami. Poziom wsparcia dla populacji objętych ochroną powinien wynikać z oszacowania utraconych korzyści w porównaniu do wysoko wydajnych zwierząt danego gatunku.

Przed wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej realizacja zadań związanych z utrzymaniem zwierząt lokalnych ras/odmian, zgodnie z przyjętymi programami ochrony, odbywała się przy wsparciu finansowym z budżetu krajowego. Od 2005 roku utrzymywanie populacji objętych ochroną zasobów genetycznych zwierząt jest wspomagane z dwóch źródeł finansowania, skierowanych bezpośrednio do hodowców. Konie, bydło i owce objęte są płatnościami rolno-środowiskowymi w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, a więc w dużej części ze środków unijnych. Od 2008 roku z tego źródła finansowania będą również korzystać hodowcy trzody chlewnej. Stawki dotacji dla zwierząt objętych programem określają Rozporządzenia Rady Ministrów wydane do Ustawy o Wspieraniu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Pozostałe populacje zwierząt, w tym ryby, objęte programem ochrony korzystają nadal z pomocy krajowej, a stawki dotacji określone są w Rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

W Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2005-2007 hodowcy, po spełnieniu określonych wymogów sprecyzowanych w programach ochrony zasobów genetycznych, mogli uzyskać dopłaty w wysokości 1080 zł do krowy, 1300 zł do kłaczy oraz 310 zł do owcy matki.

W Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 w pakiecie zachowania lokalnych ras zwierząt przewidziano dopłaty w wysokości: 1140 zł do krowy, 1500 zł do kłaczy, 320 zł do owcy maciorki oraz 570 zł do lochy.

W stosunku do większości populacji zwierząt chronionych, a dotowanych z Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, obserwujemy w ostatnim okresie wzrost zainteresowania hodowców uczestnictwem w programach ochrony, co przy braku dostatecznego nadzoru może doprowadzić do sytuacji, w której będziemy musieli zaprzestać dotowania. W załączniku IV Rozporządzenia 1974/2006 UE określono progi liczebności pogłowia samic, poniżej których hodowla lokalnej rasy jest uważana za zagrożoną. Progi te, obowiązujące we wszystkich krajach UE, wynoszą (szt.): dla bydła – 7500, dla owiec – 10 000, dla gęsi – 10 000, dla koniowatych – 5000, dla świń – 15 000, dla ptactwa – 25 000 zwierząt wpisanych do ksiąg hodowlanych. Dlatego też konieczne jest, aby wprowadzić w Polsce zasadę tworzenia oddzielnych ksiąg hodowlanych dla populacji zwierząt objętych programami ochrony zasobów genetycznych. Biorąc pod uwagę obecny wzrost zainteresowania hodowcą zachowawczą należy doprecyzować zasady i procedury związane z dobrowolnym uczestnictwem hodowców w programach ochrony. Należy też oprócz programów ochrony określonych populacji zwierząt opracować strategię zarządzania zasobami genetycznymi zwierząt gospodarskich z uwzględnieniem metody *in situ* i *ex situ*, prowadzenia monitoringu populacji chronionych oraz ustalenia tematyki koniecznych badań naukowych wspomagających prawidłową jej realizację. Bieżące określanie utraconych korzyści oddzielnie dla wszystkich

chronionych populacji w stosunku do ras wysoko wydajnych jest również niezmiernie ważne, gdyż uśrednienie (przykładowo ta sama dotacja do krów rasy polskiej czerwonej i czerwono-białej) może prowadzić do eliminacji rasy mniej efektywnej ekonomicznie.

Dofinansowanie hodowców uczestniczących w realizacji programów ochrony w przypadku populacji bydła, koni, owiec i świń reguluje Rozporządzenie MRiRW z dnia 28 lutego 2008 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działań Programu Rolno-Środowiskowego objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007-2013.

Pozostałe populacje zwierząt, w tym ryby i pszczoły, objęte są pomocą finansową z budżetu krajowego, regulowaną corocznym Rozporządzeniem MRiRW.

BYDŁO

Programami ochrony zasobów genetycznych bydła objęte są obecnie cztery rasy:

- bydło polskie czerwone – najstarsza polska rasa, której nieformalna ochrona została rozpoczęta w 1973 r.,
- bydło biało-żółte – rasa od wieków bytująca na terenach polskich; program rozpoczęto w 2003 r.,
- bydło polskie czerwono-białe – realizację programu rozpoczęto w 2007 r.,
- bydło polskie czarno-białe – realizację programu rozpoczęto w 2008 r.

W tabeli 1 przedstawiono liczebność populacji bydła objętych programem ochrony zasobów genetycznych w chwili rozpoczęcia prac, w roku 2007 i pogłowie planowane w 2013 r.

Tabela 1. Liczebność populacji bydła objętych programem ochrony zasobów genetycznych w Polsce

Rasa	Rozpoczęcie programu		2007		2008		2013
	rok	liczba krów	liczba				
			stad	krów	stad	krów	krów
Polska czerwona	1999	150	139	1257	139	1800	4000
Biało-żółta	2003	20	17	111	25	150	350
Polska czerwono-biała	-	-	-	-	450	2200	3500
Polska czarno-biała	-	-	-	-	100	800	2500

Bydło polskie czerwone ze względu na dużą odporność, zdrowotność i długowieczność, dobrą płodność, lekkie porody, żywotność cieląt, wysoką wartość biologiczną mleka i doskonałe przystosowanie do trudnych warunków środowiska w warunkach pogórza i gór wzbudza coraz większe zainteresowanie hodowców, szczególnie w rejonach cennych przyrodniczo, gdzie jest uwzględnione w programach dotyczących ochrony agrobioróżnorodności w powiązaniu z ochroną przyrody.

Bydło biało-żółte, zwane czasem bydłem nadwiślańskim od wieków występowało na terenach polskich. Wyróżnia się charakterystycznym umaszczeniem i właściwymi dla ras autochtonicznych takimi cechami, jak duża odporność, zdrowotność, długowieczność, dobra płodność, a zwłaszcza przystosowanie do trudnych warunków bytowania. Praca nad restytucją i ochroną tej rasy została podjęta przez zespół pracowników naukowych z Akademii Rolniczej w Lublinie pod kierunkiem prof. dr. hab. Z. Litwińczuka.

Wprowadzenie z inicjatywy Federacji i Instytutu Zootechniki programu ochrony bydła czerwono-białego i czarno-białego spotkało się również z wielkim zainteresowaniem hodowców. Wskazuje na to bardzo duża ilość zgłoszeń hodowców ubiegających się o udział w programie ochrony. Odpowiedni wybór zwierząt do programu wymaga wielkich nakładów pracy i odpowiedzialności, gdyż przekrzyżowanie tych ras buhajami holsztyńsko-fryzyjskimi w sposób znaczący utrudnia proces wyboru materiału żeńskiego, jak i męskiego, a także prowadzenie pracy hodowlanej.

KONIE

Programem ochrony objęte są od 1999 roku dwie rasy koni rdzennie polskich i od wieków związanych z terenami naszego kraju.

Hucyły, niewielkie prymitywne konie górskie, to jedne z najstarszych ras. Wytworzone zostały na przełomie XV i XVI w. na terenie Bukowiny i Karpat Wschodnich w warunkach ostrego klimatu górskiego, przy ubogiej paszy i w prymitywnych warunkach bytowania. Ich pochodzenie nie jest w pełni wyjaśnione. Przypuszcza się, że duży wpływ na wytworzenie tej rasy miały konie tatarskie, orientalne, tureckie, Przewalskiego, a nawet konie z krwią norycką.

Wytrzymałość i łagodny temperament tych koni spowodowały, że cieszą się one dużą popularnością i chętnie wykorzystywane są w hipoterapii.

Koniki polskie to druga rodzima prymitywna rasa koni, wywodząca się bezpośrednio od dzikich tarpanów, występujących jeszcze w XVIII w. na terenach Polski, Litwy i Prus. Zachowanie tej rasy jest ściśle związane z eksperymentem prowadzonym przez profesora Vetulaniego – hodowli w warunkach naturalnych.

Zarówno u koni huculskich jak i koników polskich w 1984 roku zamknięto księgi zarodowe i hodowla prowadzona jest tylko w czystości rasy.

W 2005 roku programem ochrony objęto konie małopolskie, które powstały w XVII w. i konie śląskie wytworzone na przełomie XIX i XX w. W 2007 roku w programach ochrony ujęto konia wielkopolskiego, natomiast w 2008 roku do programów ochrony zakwalifikowano dwie rasy koni zimnokrwistych powstałych na przełomie XIX i XX wieku, mianowicie konie rasy sokólskiej i sztumskiej.

W tabeli 2 przedstawiono ilość stad i wielkość populacji koni uczestniczących w programach ochrony zasobów genetycznych wraz z prognozą wielkości populacji w roku 2103.

Tabela 2. Liczebność populacji koni objętych programem ochrony zasobów genetycznych w Polsce

Rasa	Rozpoczęcie programu		2007		2013
	rok	liczba klaczy	liczba		
			stad	klaczy	klaczy
Konik polski	1999	430	70	405	1700
Huculska	1999	230	19	755	2000
Małopolska	2005	349	116	556	1200
Śląska	2005	202	81	394	1000
Wielkopolska	2007	-	28	140	900
Sztumska	2008	-	100	275	2000
Sokólska	2008	-	140	358	2000

OWCE

Historia hodowli owiec na terenach polskich ma bardzo długą tradycję, głęboko przenikając do obyczajów i folkloru, zwłaszcza w rejonie gór i pogórza. Owce odgrywają ważną rolę w kształtowaniu ekosystemu. Będąc trwale związane z regionami kraju stanowią ważny element kształtowania architektury krajobrazu. Dostarczają one również specyficznych produktów, takich jak wełna, skóry na kozuchy oraz słynne przetwory mleczne: oscypek, bryndza i bundz.

W 1999 roku programami ochrony zasobów genetycznych owiec objęto 12 populacji, w tym takie rasy jak świniarka i wrzosówka, od wieków hodowane na terenach polskich. W 2000 roku dołączono program dla barwnej owcy górskiej wywodzącej się z rasy cakiel, która na tereny polskie przywędrowała wraz z plemionami wołoskimi w XV wieku. W trakcie realizacji programów zrezygnowano z ochrony rasy Leyne i Booroola, natomiast w 2008 roku zatwierdzono programy ochrony dla merynosa polskiego w starym typie oraz cakla. W tabeli 3 przedstawiono liczebność chronionych populacji owiec.

Tabela 3. Liczebność populacji owiec objętych programem ochrony zasobów genetycznych w Polsce

Rasa	Rozpoczęcie programu		2007		2008		2013
	rok	liczba matek	liczba				
			stad	matek	stad	matek	matek
Świniarka	1999	160	5	347	5	347	1200
Wrzosówka	1999	1400	63	2958	109	3893	7000
Olkuska	1999	85	15	259	28	425	800
POG barwne		100	5	222	5	222	1000
Merynos barwny	1999	110	1	90	1	90	600
Pomorska	1999	500	109	4435	133	4862	6500
Uhruska	1999	270	70	2772	78	2895	5000
Wielkopolska	1999	500	19	1632	28	1778	5000
Kamieniecka	1999	300	14	751	15	763	2000
Korideil	2000	70	4	242	7	283	600
Żeleźniańska	1999	250	4	184	7	218	600
Merynos starego typu	2008*	-	-	-	27	1867	5000
Cakiel podhalański	2008*	-	-	-	99	2691	5000

* kwalifikacje stad i owiec zakończone będą w maju 2008 r.

Obserwując poziom chronionych populacji ras owiec należy zwrócić uwagę na fakt, że na przestrzeni ostatnich lat nastąpił wyraźny wzrost populacji owcy pomorskiej, wrzosówki, uhruskiej i wielkopolskiej. Jest to pocieszające, gdyż ogólna populacja owiec hodowanych w Polsce jest w dalszym ciągu w depresji. Świadczy to również o tym, że efektywność ekonomiczna chowu i hodowli owiec w dalszym ciągu jest zbyt mała, aby rolnicy ponownie podejmowali ten rodzaj produkcji zwierzęcej.

ŚWINIE

W 2007 roku w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich podjęto decyzję o objęciu dotowaniem hodowli zachowawczej trzech ras świń, a mianowicie puławskiej, złotnickiej białej i złotnickiej pstrej.

Te rodzime rasy świń powstały w XX w. Rasa puławska powstała na początku XX w. w Borowie w województwie lubelskim, a za jej twórcę uznaje się prof. Z. Zabielskiego. Rasy złotnickie powstały w latach 40. XX w. pod kierunkiem prof. S. Aleksandrowicza. Świnie te od wielu lat hodowane są w czystości rasy a praca hodowlana oparta jest jedynie na starannym doborze do kojarzeń z uwzględnieniem stopnia spokrewnienia. W tabeli 4 przedstawiono wielkość populacji chronionych ras świń.

Tabela 4. Liczebność populacji świń objętych programem ochrony zasobów genetycznych w Polsce

Rasa	Rozpoczęcie programu		2007	2008	2013
	rok	liczba samic			
			liczba samic		
Puławska	1999	340	1150	1150	1500
Złotnicka biała	1999	90	263	400	1500
Złotnicka pstra	1999	145	372	900	1500

ZWIERZĘTA FUTERKOWE

Spośród wielu ras i odmian roślinożernych i mięsożernych zwierząt futerkowych niektóre zostały wytworzone lub utrwalone przez polskich naukowców i hodowców. Wszystkie one powstały w dwudziestym wieku. Królik popielański jako jedyna polska rasa spośród roślinożernych zwierząt futerkowych został objęty programem ochrony w 1999 r. Programem ochrony zasobów genetycznych objęto również szynszylę beżową, lisa pastelowego i białoszyjnego, tchórza hodowlanego i nutrie różnych odmian. W tabeli 5 przedstawiono liczebność zwierząt objętych programem ochrony.

Tabela 5. Liczebność populacji zwierząt futerkowych objętych programem ochrony zasobów genetycznych w Polsce

Rasa	Rozpoczęcie programu		2007	2008
	rok	liczba samic	liczba samic	
Królik biały popieleński	1999	30	122	200
Szynszyla beżowa	2000	22	192	200
Lis pastelowy	1999	100	111	200
Lis białoszyjny	1999	100	68	200
Tchórz hodowlany	1999	60	132	250
Nutrie:	2007			
czarne		473		
perłowe		55		
bursztynowe		20		
złociste		20		
pastelowe		31		
standard		348		

DRÓB

Większość populacji ras zachowawczych drobiu, zlokalizowanych głównie w zakładach doświadczalnych Instytutu Zootechniki - PIB, zaliczona została przez FAO do światowych zasobów genetycznych.

Te unikatowe w skali światowej rasy i odmiany naszych ptaków użytkowych związane są z rolniczym krajobrazem Polski i tradycyjną kulturą. Są one świetnie przystosowane do regionalnych warunków klimatycznych i środowiskowych.

Kury nieśne

Programem ochrony zasobów genetycznych kur nieśnych objęto w 1999 roku rasy wytworzone w XIX i XX w. Do najstarszych ras wytworzonych w Polsce należą: zielononóżka kuropatwiana, żółtonóżka kuropatwiana oraz Polbar. Prócz tego, ochroną objęto populacje kur od wielu lat hodowane w Polsce, a wcześniej importowane. Do nich należą: Leghorn, Rohde Island Red i Rohde Island White.

Tabela 6. Liczebność populacji kur nieśnych objętych programem ochrony zasobów genetycznych w Polsce

Rasa	Liczba ptaków objętych programem			
	1999	2007		2013
		♂	♀	
Zielononóżka kuropatwiana Z-11	550	62	602	1000
Żółtonóżka kuropatwiana Ż 33	550	62	602	1000
Rohde Island Red R-II	550	62	602	850
Leghorn H-22	550	62	602	850
Leghorn S-99	550	62	602	850
Sussex S-66	550	62	602	850
Rohde Island White A-33	550	136	660	850
Rohde Island Red K-22	550	141	693	850
Zielononóżka kuropatwiana Zk	550	80	598	1000
Polbar Pb	550	87	600	1000

Większość chronionych ras i rodów kur nieśnych utrzymywana jest w zakładach doświadczalnych Instytutu Zootechniki - PIB, a tylko dwie populacje – w Akademii Rolniczej w Lublinie.

Gęsi

Główne kolekcje odmian regionalnych gęsi zlokalizowane są w Stacji Badawczej Drobiu Wodnego w Dworzyskach, należącej do Instytutu Zootechniki - Państwowego Instytutu Badawczego. Jednie gęś zatorska i biłgorajska utrzymywane są odpowiednio w gospodarstwach Akademii Rolniczej w Krakowie i Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Nieformalnie ochrona tych populacji prowadzona jest od 1963 r., a programy ochrony zatwierdzono w 1999 r.

Tabela 7. Liczebność populacji gęsi objętych programem ochrony zasobów genetycznych w Polsce

Stada zachowawcze	Liczba ptaków		
	1992	2007	
		♂	♀
Odmiana:			
lubelska	2000	52	142
kielecka	2000	53	148
podkarpacka	2000	52	145
kartuska	2000	45	135
rypińska	2000	52	145
suwalska	2000	54	156
Rasa:			
garbonosa	2000	55	154
Roman	2000	57	163
pomorska	2000	55	150
słowacka	2000	63	193
Landes	2000	63	181
kubańska	2000	80	289
biłgorajska	2000	55	172
zatorska	2000	82	222

Kaczki

Programem ochrony objęto nieformalnie od 1978 r. populacje kaczek: pekin duński, pekin francuski, pekin rodzimy, natomiast kaczkę pomniejszoną – od roku 1983. Programy ochrony zatwierdzono w 1999 roku, przy czym populacje 4 rodów pekina krajowego objęto programem ochrony w 2000 roku. W założeniach wielkość poszczególnych populacji powinna kształtować się w ilości około 200 samic i 50 samców. Ze względu na wysokie koszty utrzymania populacji drobiu wodnego przewiduje się konieczność ograniczenia wielkości stad.

Tabela 8. Liczebność kaczek w stadach objętych programem ochrony zasobów genetycznych w Polsce w 2007 r.

Rasa	Liczba samców	Liczba samic
Pekin duński	30	148
Pekin francuski	32	178
Pekin rodzimy	31	152
Pekin angielski	31	154
Mieszaniec Kh 01	35	176
Kaczka pomniejszona	34	172
Pekin krajowy P11	98	363
Pekin krajowy P22	114	292
Pekin krajowy P44	101	463
Pekin krajowy P 55	91	361

Instytut Zootechniki - PIB, oprócz koordynacji programów ochrony zwierząt gospodarskich, koordynuje również programy ochrony pszczół i ryb.

Pszczoły

Program ochrony 4 rodzin pszczół rasy środkowoeuropejskiej rozpoczęto realizować w latach 70. ubiegłego wieku, obejmując początkowo pierwotnie występujące rodziny: kampinoską i augustowską. W 1994 r. rozpoczęto prace nad ochroną rodziny Asta, a w 2000 r. włączono do programów ochrony rodzinę Północną. W roku 2000 zatwierdzono również oficjalnie program ochrony obejmujący wymienione cztery rodziny. Hodowla pszczoły kampinoskiej i augustowskiej oparta jest na zamkniętych rejonach hodowli zachowawczej (Kampinoski Park Narodowy i Puszcza Augustowska). Rodziny Północna i Asta utrzymywane są w pasiekach zachowawczych. Liczebność wszystkich populacji objętych programami ochrony systematycznie wzrosła.

Tabela 9. Liczebność rodzin pszczół rasy środkowoeuropejskiej objętych programem ochrony zasobów genetycznych w Polsce

Linia	Liczebność rodzin	
	2000	2007
Augustowska	120	506
Kampinoska	115	188
Północna	40	157
Asta	100	190

Programami ochrony zasobów genetycznych objętych jest również 6 linii karpia oraz dwa szczepy pstrąga tęczowego.

Wszystkie chronione populacje ryb utrzymywane są w gospodarstwie Instytutu Rybactwa Śródlądowego Polskiej Akademii Nauk.

Prawidłowa realizacja programów ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich wymaga bliskiej współpracy hodowców, przedstawicieli Związków Hodowców i Instytutu Zootechniki oraz zainteresowanych ośrodków naukowych. Wymaga też aktywnej opieki państwa przy prawidłowym oprzyrządowaniu prawnym i finansowym, zapewniającym realizację przepisów ochrony, jak i koniecznych programów naukowych, realizowanych również we współpracy międzynarodowej.